

РОЗВИТОК ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ У ЖІНОЧИХ СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті висвітлено процес становлення іншомовної освіти в середніх жіночих навчальних закладах на теренах Російській імперії у другій половині XIX – початку XX ст., здійснено аналіз особливостей виникнення жіночих середніх навчальних закладів, проаналізовано чинники, які впливали на їх розвиток. Розкрито політичні, педагогічні умови в яких відбувався цей процес та їх вплив на суспільство. Розглянуто типи тогочасних жіночих навчальних середніх закладів (гімназій відомства Міністерства народної освіти, маріїнських жіночих гімназій, спархціальних училищ), та особливості викладання в них іноземних мов.

Постановка проблеми. Історія виникнення приватних жіночих навчальних закладів починається ще з кінця XVIII століття. Перші державні середні жіночі навчальні заклади, що ввійшли до офіційної системи народної освіти, почали відкриватися лише в другій половині XIX століття. Проте їх частка у цій системі була доволі невеликою і зростала до кінця XIX століття повільно. Крім того, її продовження в університетах Російської імперії до кінця XIX століття залишалось неможливим. У силу цих обставин педагогічна періодика висвітлювала питання жіночої середньої освіти зрідка і дуже несистематично – переважно з нагоди ювілею того чи іншого навчального закладу. Тому в історико-педагогічних та історіографічних працях того періоду знаходимо дуже незначну кількість праць, присвячених вивченню особливостей діяльності жіночих середніх навчальних закладів загалом та викладання в них окремих навчальних предметів зокрема.

Аналіз досліджень і публікацій. Розгляд цієї проблеми розпочався лише на початку XX століття. За останні роки з'явилося багато досліджень, пов'язаних з даною темою. Серед них особливу увагу привертають статті Т. Сухенко, Г. Степаненко, О. Жованик, Т. Шушари, в яких розглядається низка питань з розвитку середньої жіночої освіти: жіноча середня освіта в Україні (XIX – початок XX ст.), жіночі духовні школи в Україні у XIX – на початку XX ст. Але проаналізувавши ці дослідження, можна зробити висновок, що питання про розвиток іншомовної освіти в середніх жіночих навчальних закладах не висвітлене повністю.

Формулювання мети. Метою нашої статті є аналіз типів середніх жіночих навчальних закладів, котрі діяли в другій половині XIX – на початку XX ст.

Викладання основного матеріалу. Важливу роль в історії жіночої освіти відіграли приватні пансіони, які почали виникати ще в кінці XVIII століття і були єдиними навчальними закладами для жінок. На початку XIX століття в Російській імперії почали виникати перші інститути шляхетних дівчат. Перший такий інститут відкрився у Харкові в 1812 році. Він призначався для бідних дівчат дворянського походження, які утримувалися безкоштовно на пожертви дворянських товариств чи приватних осіб. Метою даного освітнього закладу було дати ученицям певну освіту, яка б дозволяла їм працювати домашніми вчительками. Цей заклад у 1818 році перейшов під опіку імператриці Марії [1: 64-65]. Інститути давали кращу освіту, ніж приватні пансіони. Іноземні мови (французька та німецька) були в них і предметом вивчення, і мовою викладання інших предметів, зокрема, російської і всесвітньої історії, географії, міфології [2: 283-290]. На заняттях з іноземної мови використовувалася ланкастерська система викладання. Отримавши за 9 років навчання гарну іншомовну підготовку, випускниці інститутів потім самі навчали мов дітей, працюючи домашніми вчительками.

У 1858 році почали відкриватися перші жіночі навчальні заклади відомства імператриці Марії (маріїнські жіночі училища, які були потім перейменовані в гімназії). Маріїнські жіночі гімназії відкривалися на кошти відомства установ імператриці Марії Федорівни. Це відомство виникло у 1796 році як канцелярія імператриці Марії Федорівни, яка очолювала лише один заклад – Виховне товариство шляхетних дівчат, а згодом і низку інших жіночих навчальних закладів. Після смерті імператриці ця установа стала називатися "Відомством закладів імператриці Марії". Під його керівництвом відкривалися заклади для хлопчиків та дівчаток, лікарні та притулки. До Маріїнських жіночих гімназій приймалися дівчата всіх станів та віросповідань, які досягли восьмирічного віку. Вони призначалися для дівчат нижчих верств міського населення, які не мали можливості отримувати гімназійну освіту. Ці гімназії становили проміжний рівень між нижчими школами та середніми навчальними закладами. Вони мали на увазі майбутнє трудове життя учениць і звертали увагу не тільки на релігійно-моральне виховання та на навчальні предмети, але й на підготовку до вивчення ремесел (краснопис, малювання, креслення) та до практичної діяльності в домашньому побуті (ручні вироби). При цьому, маріїнські гімназії були відкритими для всіх соціальних станів закладами та носили винятково загальноосвітній, а не ремісничий характер. Навчальний курс був чотирьохрічний та включав: Закон Божий, російську мову і словесність, французьку та німецьку мови, арифметику та геометрію, педагогіку, фізику, космографію, географію та історію Росії, природознавство, краснопис, співи, малювання та креслення, жіночі господарські рукоділля, танці та гімнастику. У додатковому класі викладалися ще й законодавство, анатомія та фізіологія людини, гігієна, історія всесвітньої літератури, педагогіка і дидактика, дитяча література, а також методика викладання окремих дисциплін [3]. Іноземні мови у маріїнських гімназіях входили до складу обов'язкових для вивчення предметів. Кількість годин, відведених на вивчення іноземних мов у цих навчальних закладах, була

досить великою: французької мови протягом усіх років навчання пропонувалося 28 годин на тиждень, а німецької – 23 години [4: 133]. Ці гімназії готували дівчат до педагогічної діяльності. Дівчата здобували педагогічну освіту і звання домашньої вчительки на однорічних, а потім дворічних курсах.

30 травня 1858 року було затверджено "Положення про жіночі училища відомства міністерства народної освіти". Ці училища ставили собі за мету "повідомити ученицям ту релігійно-моральну та розумову освіту, яку повинні вимагати від кожної жінки, а особливо від майбутньої дружини та матері" [5: 287]. У травні 1870 року було затверджено нове положення про жіночі гімназії і прогімназії Міністерства народної освіти, згідно якого жіночі училища перейменовувалися в гімназії та прогімназії. За цим положенням навчальний рік у гімназіях було продовжено на один рік, тобто навчання ставало семирічним.

Жіночі гімназії міністерства народної освіти призначалися для дівчаток усіх станів та віросповідань та склалися з підготовчого класу, семи основних класів та восьмого – педагогічного класу. Перші три класи відповідали прогімназії й могли існувати як самостійний навчальний заклад. обов'язковими предметами були: Закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, фізика, географія, природнича історія, історія, краснопис, малювання. Ученицям, які закінчили 7 класів, видавали атестат про звання вчительки початкової школи; тим, хто закінчував 8 класів – домашньої учительки; а хто одержав при цьому медаль – домашньої наставниці, тобто ця людина мала право займатися домашнім навчанням і вихованням дітей. Дівчата, які закінчували восьмий клас, могли вступати до Вищих жіночих курсів без іспитів. Усі жіночі гімназії міністерства народної освіти були платними [6]. У міністерських гімназіях були й такі предмети, які вивчалися за бажанням учениць та їх батьків за окрему плату, а саме – танці та іноземні мови (французька та німецька). З 1874 року до навчальної програми гімназій було введено як обов'язковий предмет стародавні мови (латинь та давньогрецьку) – для того щоб їх випускниці могли в умовах домашнього навчання готувати дітей з цих мов до вступу до чоловічих гімназій і прогімназій [7: 569].

Залежно від того, яке відомство їх відкривало та утримувало, жіночі навчальні заклади поділялися на гімназії міністерства народної освіти (так звані міністерські), єпархіальні училища, які знаходились у віданні Синоду, гімназії відомства установ імператриці Марії (так звані марійські жіночі гімназії) та приватні навчальні заклади з чотирирічним терміном навчання [5: 289].

Жіночі єпархіальні училища з'явилися в Росії в середині XIX століття як навчальні заклади для дочок православних священників та паламарів, але вони не були становими навчальними закладами. 13 жовтня 1868 року було затверджено Статут для таких училищ. Дочки священників навчалися безкоштовно, а дівчата інших станів могли там навчатися за певну плату. Ці училища підпорядковувалися Святому Синоду, діяли під керівництвом єпархіальних архієреїв, та довірялись найближчому піклуванню місцевого духовенства, яке знаходило кошти на утримання училища. У жіночих духовних училищах навчалися також діти священнослужителів та церковнослужителів інших єпархій та дівчата світського походження [8]. Головною метою училища було виховати із юних учениць добрих та гідних майбутніх дружин священників. Ніякий інший жіночий навчальний заклад не міг краще підготувати дочок духовенства до місії дружини священника. Попри те, що курс предметів, які викладалися в світських та духовних училищах був однаковим, тільки в духовних навчальних закладах дівчина могла отримати цілеспрямовану духовну освіту – в душі і під керівництвом православної церкви. Навчальний курс єпархіального училища був шестикласним та близьким до курсу жіночих гімназій. Із навчальних предметів обов'язковими вважалися: Закон Божий, Св. Історія Старого та Нового Завіту, Священна Історія, довгий катехізис, пояснення богослужіння, загальна та російська історія церкви. Крім того, викладалися російська мова, російська словесність та практичне ознайомлення зі старослов'янською мовою, практикувалося написання невеликих творчих робіт у вигляді оповідань, листів, коротких роздумів; усне розв'язання арифметичних вправ, користування рахівницею; загальні основи геометрії; російська та загальна географія; громадянська історія – загальна та російська; початкові елементи фізики; педагогіка; краснопис; рукоділля; пошиття церковних риз та іншого вбрання; виховання практичних навичок у домашньому господарстві; церковні співи (які викладалися за певну плату). Музика, малювання та нові мови вважалися обов'язковими предметами. В деяких єпархіальних училищах було введено іконописання. До того ж дівчата обов'язково навчалися шиттю, кроєнню та в'язанню. Ті, хто закінчив курс єпархіальних училищ, одержували право на звання домашніх учительок із предметів, з яких мали гарні успіхи, та приймалися вчительками початкових шкіл [9]. У 1909-1910 роках згідно з Положенням Святого Синоду про педагогічні класи в єпархіальних жіночих училищах термін навчання збільшився на 2 роки та вводилася навчальна програма, в якій перевага надавалася педагогічним дисциплінам та вивченню методики викладання.

З 1900-х років у всіх жіночих навчальних закладах було відкрито додаткові класи. Це пояснювалося недостатньою кількістю вчителів, у тому числі з іноземних мов. За свідченням сучасників, викладання іноземних мов у жіночих середніх навчальних закладах на початку XX століття відбувалося ґрунтовніше, ніж у чоловічих. Зокрема, від учениць вимагалось краще володіння розмовною і писемною мовою, вони ґрунтовно вивчали не тільки теорію мови, але й історію зарубіжної літератури. Викладання мов було спрямоване на формування вміння вести розмову іноземною мовою, пояснювати граматичні явища, користуючись іншомовними граматичними термінами [10: 77-78].

Активність вивчення іноземних мов у жіночих гімназіях також зростала незважаючи на те, що протягом усього часу з 1900 р. по 1917 р. французька й німецька мови залишалися в навчальних планах цих закладів обов'язковими предметами і викладалися за додаткову плату (5-10 рублів на рік за кожну мову). Французька

мова була більш популярною (її вивчало від 45 % до 53 % усіх учениць міністерських жіночих гімназій); німецьку мову вивчало трохи менше дівчат (від 35 % до 48 %) [11: 91-92]. Як видно з архівних матеріалів Київської учбової округи у першому десятилітті ХХ століття у приватних і міністерських жіночих (як і в чоловічих) гімназіях почали викладати англійську мову – у 4-7 класах по 2-3 уроки на тиждень [11: 66].

Висновки та перспективи. Поява жіночих середніх навчальних закладів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. дала змогу дівчатам отримати пристойну на той час освіту, в тому числі іншомовну. Володіння іноземними мовами ставало в нагоді випускницям середніх навчальних закладів при пошуку роботи. Хоча іноземні мови переважно були необов'язковим елементом навчальної програми, проте практичне володіння іноземними мовами серед дівчат було навіть кращим, ніж серед випускників чоловічих гімназій. Дослідження методики навчання мов у жіночих і чоловічих середніх навчальних закладах може стати темою наступних історико-педагогічних розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.) / Т. В. Сухенко // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 64–65
2. Первая страничка из истории Полтавского института благородных девиц // Киевская старина. – 1900. – Т. LXXI. – ноябрь. – С. 283–290.
3. Мариинские женские училища [Електронний ресурс] // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Режим доступу : dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/64818/Мариинские.
4. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина ХІХ в. : [отв. ред. А. И. Пискунов]. – М. : Педагогика, 1976. – 600 с.
5. Константинов Н. А. История педагогики / Константинов Н. А., Медынский Е. Н., Шабаева М. Ф. – М. : Учпедгиз, 1959. – 498 с.
6. Женские гимназии [Електронний ресурс] // Большая советская энциклопедия. – Режим доступу : dic.academic.ru/dic.nsf/bse/87173/Женские.
7. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Изд-во Министерства народного просвещения, 1902. – 785 с.
8. Епархиальное женское училище [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.krasplace.ru/eparxialnoe-zhenskoe-uchilishhe.
9. Женское епархиальное училище [Електронний ресурс]. – Режим доступу : histpol.pl.ua/pages/content.php?page=395.
10. Петрунин С. О. О преподавании новых языков в средних учебных заведениях / С. О. Петрунин. – М. : Типография Г. Лисснера и А. Гешеля, 1903. – Часть I. – 295 с.
11. Мисечко О. Є. Формування системи фахової підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок ХХ ст. – початок 1960-х рр.) : [монографія] / О. Є. Мисечко. – Житомир : "Полісся", 2008. – 528 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Sukhenko T. V. Zhinocha serednia osvita v Ukraini (XIX – pochatok XX st.) [Female Secondary Education in Ukraine (XIX – the Beginning of the XX Centuries)] / T. V. Sukhenko // *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal* [The Ukrainian Historical Journal]. – 1998. – № 5. – S. 64–65
2. Pervaia stranichka iz istorii Poltavskogo instituta blagorodnykh devits [The First Page of the History of Poltava Institute for Noble Maidens] // *Kievskaia starina* [The Kyiv Olden Time]. – 1900. – T. LXXI. – noiabr'. – S. 283–290.
3. Mariiinskie zhenskoe uchilishcha [Mariinsky Women's Colleges] [Elektronnyi resurs] // *Entsiklopedicheskii slovar' F. A. Brokgauza i I. A. Efrona* [The Encyclopedic Dictionary]. – Rezhym dostupu : dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/64818/Mariinskie.
4. Oчерки istorii shkoly i pedagogicheskoi mysli narodov SSSR. Vtoraia polovina XIX v. [Essays on the History of School and Pedagogical Ideas of the USSR. The Second Half of the Nineteenth Century] / [otv. red. A. I. Piskunov]. – M. : Pedagogika, 1976. – 600 s.
5. Konstantinov N. A. Istoriia pedagogiki [The History of Pedagogy] / Konstantinov N. A., Medynskii E.N., Shabaeva M. F. – M. :Uchpedgiz, 1959. – 498 s.
6. Zhenske gimnazii [Female Gymnasiums] [Elektronnyi resurs] // *Bol'shaia sovetskaia entsiklopedia* [The Big Soviet Encyclopedia]. – Rezhym dostupu : dic.academic.ru/dic.nsf/bse/87173/Zhenske.
7. Rozhdestvenskii S. V. Istoricheskii obzor deiatel'nosti Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniia (1802–1902) [The Historical Review of the Ministry of National Education (1802 – 1902)] / S. V. Rozhdestvenskii. – SPb. : Izd-vo Ministerstva narodnogo prosveshcheniia, 1902. – 785 s.
8. Eparxial'noe zhenskoe uchilishche [Women's Diocesan School] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : www.krasplace.ru/eparxialnoe-zhenskoe-uchilishhe.
9. Zhenskoe eparxial'noe uchilishche [Women's Diocesan School] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : histpol.pl.ua/pages/content.php?page=395.
10. Petrunin S. O. O prepodavanii novykh yazykov v srednikh uchebnykh zavedeniiax. [Teaching of Modern Languages in the Secondary Educational Establishments] / S. O. Petrunin. – M. : Tipografiia G. Lissnera i A. Geshelia, 1903. – Chast' I. – 295 s.
11. Mysechko O. E. Formuvannia systemy fakhovoi pidgotovky vchytelia inozemnoi movy u pedagogichnykh navchal'nykh zakladakh Ukrainy (pochatok XX st. – pochatok 1960-ch rr.) : [Formation of Professional Teacher's Training in the Foreign Language in the Pedagogical Educational Institutions in Ukraine (the Beginning of the Twentieth Century – Early 1960s)] : [monografiia] / O. E. Mysechko. – Zhytomyr : "Polissia", 2008. – 528 s.

Матеріал надійшов до редакції 28.03. 2012 р.

Дитковская С. И. Развитие иноязычного образования в женских средних учебных заведениях в Российской империи второй половины XIX – начала XX века.

В статье отражен процесс становления иноязычного образования в средних женских учебных заведениях на территории Российской империи во второй половине XIX – начале XX века, осуществлен анализ особенностей возникновения женских средних учебных заведений, а также проанализированы факторы, которые влияли на их развитие, раскрыты политические, педагогические условия, в которых происходил этот процесс и их влияние на общество. Рассмотрены типы женских средних заведений (гимназий ведомства Министерства народного образования, Мариинской женской гимназии, епархиальных училищ) того времени, и особенности преподавания в них иностранных языков.

Ditkivs'ka S. I. The Development of Foreign Language Education in the Women's Secondary Schools in the Russian Empire in the Late Nineteenth – Early Twentieth Centuries.

The article deals with the process of foreign language education in the secondary female education in the Russian empire in the second half of the nineteenth – early twentieth centuries, analyzes the characteristics of female secondary schools establishment and factors that have influenced on their development, explores the political, pedagogical conditions in which this process has taken place and their impact on the society. The types of contemporary women's educational secondary schools (schools of the Ministry of Education Department, Mariinsky women's schools, diocesan schools) and peculiarities of foreign languages teaching are considered.